

Na charakteru (nejen pedagoga) ve vzdělávání záleží¹

JAN HÁBL

VÝCHOVA CHARAKTERU

Pedagogická fakulta v Hradci Králové začala v roce 2021 vyučovat nový jednosemestrální kurz, který připravuje budoucí pedagogy pro výchovu, resp. vzdělávání charakteru žáků a studentů. Hradecká fakulta – zásluhou především doc. Pavla Vacka a jeho kolegů² – již roky připravuje učitele etické výchovy, ovšem edukace charakteru představuje nový koncept, do značné míry inspirovaný praxí „Character Education“, kterou již deset let rozvíjí Jubilee Centre for Character and Virtue, University of Birmingham. Absolventi kurzu si osvojují antropologická východiska, možnosti a meze působení na morální charakter, znalosti o komponentech utvářejících charakter a především základní metody formování charakteru.

V českém (a slovenském) vzdělávacím prostředí je s oblastí etiky, morálky či hodnot spojen pojem „výchova“ jako jistý protipól k pojmu „vzdělávání“, hovoří

se o etické, morální či hodnotové výchově, nikoli vzdělávání. V otázce formování charakteru tyto pojmy neoddělujeme, vycházíme z latinského *educatio*, které zahrnuje výchovu i vzdělávání. Jde o rozvoj kognitivní, afektivní, volní i konativní složky osobnosti ve své celistvosti. Nicméně vzhledem k jazykovému úzu budeme užívat pojem *výchova charakteru*.

V čem je etická výchova a výchova charakteru odlišná? Nikoli v obsahu – v obou výchovách jde o kultivaci morální stránky osobnosti člověka (totéž platí i pro další koncepce, které jsou na české a slovenské scéně realizovány, např. Karty ctností, Hodnotová výchova Cyril Mooney, CZŠ Narnia aj.).³ Rozdíl je ve formální koncepci. Etická výchova je koncipována jako standardní školní předmět (jakkoli v ČR nepovinný), který vyučuje k tomu speciálně vzdělaný pedagog. Naproti tomu výchova charakteru není předmět, ale spíše postoj či výchovná filozofie. Výchova charakteru zahrnuje všechny explicitní

¹ Tento text byl podpořen v rámci projektu *Otevřená výzva*, kterou organizuje Otevřeno, z. s., díky spolupráci s Nadačním fondem Abakus.

² Viz např. Vacek (2011); Loudová & Lašek (2014); Švarcová (2010).

³ Dílčí rozdíly mohou být v konkrétních důrazech, příp. metodách (srov. např. Muchová, 2011, 2012; Rajský & Podmanický, 2016; Rajský & Wiesenganger, 2018; Brestovanský, 2020).

i implicitní výchovné aktivity, které napomáhají rozvoji kognitivních, afektivních i konativních kompetencí jedince nebo ctností (slovy Aristotelovými). Vychází z celostního pojetí člověka a společnosti. Společnosti jako celku se nebude dobře dařit bez dobrých, tj. charakterních jedinců. Proto společnost, která prospívá, výchovně pečuje o morální charakter svých členů. Péče o charakter vychovávaného je právě tak důležitá jako péče o charakter vychovatele. Výchova charakteru se odehrává především v rodině, sekundárně v širší komunitě a kultuře, včetně školy, a probíhá po celý život. Ve škole se výchova charakteru uskutečňuje napříč všemi předměty. Pedagog, ať vyučuje cokoli, vždy také působí na charakter dítěte. Otázka tedy nezní „zda“ je v edukačním procesu charakter formován, ale „jak“ – působí rodič, pedagog nebo škola promyšleně, cíleně, organizovaně, anebo nevědomě, reaktivně a nahodile? Proto byla výchova charakteru zařazena do společného základu přípravy budoucích učitelů, aby tak všichni studenti učitelství bez ohledu na svou aprobaci rozuměli významu tohoto fenoménu a byli připraveni nejen učit svůj předmět, ale též pozitivně formovat charakter svých žáků a studentů.

TEORETICKÉ ZÁZEMÍ KONCEPTU VÝCHOVY CHARAKTERU

Z hlediska teoretického navazujeme na neo-aristotelské pojetí etiky ctností.

Z hlediska pedagogické praxe vycházíme jednak z pojetí charakterové výchovy Jubilee Centre for Character and Virtue a jednak z Komenského filozofie morální výchovy. Pojem charakter neužíváme v úzu psychologické terminologie (temperamentové vlastnosti), ale morální, definujeme jej jako soubor osobních vlastností či dispozic, který vytváří specifické morální já, ovlivňuje motivaci a řídí chování.⁴ Komenského akcentujeme z dobrého důvodu. Ve svých didaktických spisech se tématem formování charakteru důkladně zabýval a dokonce jej považoval za stěžejní aspekt celé své pedagogické práce. Navíc je všeobecně známa Komenského myslitelská prozíravost, se kterou dokázal mnohé z edukačních problémů předvídat i nadčasově pojednat. Jsme přesvědčeni, že Komenského celostní pojetí je inspirativní i v současném pedagogickém diskurzu.

Tři jedinečné aspekty Komenského metody:

Ctnosti: Obsahovou základnu jeho „methodus morum“ tvoří tzv. kardinální ctnosti, které přejímá z Aristotela. Právě ty chceme rozvíjet. Proces osvojování ctností má za cíl *fronésis*, praktickou moudrost či soudnost, tj. schopnost činit inteligentní morální rozhodnutí s ohledem na věk jedince.

Celostní pojetí: „Pravé“ vzdělání podle Komenského pečuje o „celého člověka“, tj. o složku poznávací, mravní i duchovní. Celostní důraz je pro nás zásadní. Komenský jej vyjádřil slovy: „znát dobré,

⁴ Definici přejímáme volně z Jubilee Framework of Character Education dostupné online: <https://www.jubilee-centre.ac.uk/527/character-education/framework> (30. 3. 2022).

chtít dobré a konat dobré“, a to „i když se nikdo nečívá“.⁵ Komenský měl již ve své době zkušenost s výchovou, která kladla důraz pouze na poznání a ostatní složky opomíjela. Nazýval takový přístup „mučírnu“ nebo „robotárnou“ ducha a zdůrazňoval, že člověk, který mnoho ví, ale neví, jak své vědění užívat dobře, je „břemenem země“, dokonce čím více toho ví, tím více je společensky nebezpečný, není-li poznání doprovázeno ctnostmi. Informace bez formace neboli vědění bez mravů je podle jeho soudu tak nepatřičné jako „spona zlatá na pysku svině“. Edukace, která naopak kultivuje celého člověka, je podle Komenského „dílnou lidskosti“ (*Didaktika veliká*, kap. XXIII).

Přirozenost: Komenský užívá pojem „přirozenost“ ve dvojím smyslu. Jednak ve smyslu vývojovém, resp. vývojově-psychologickém. Ačkoli vývojová psychologie jako věda v Komenského době ještě neexistovala, Komenský prokázal jedinečnou vnímavost vývojově-psychologických zákonitostí zrání člověka a dokázal tomu uzpůsobit pedagogické zásady. V druhém smyslu pojem přirozenost znamená nenásilnost nebo též harmonii. Ctnost či dobro nelze učit násilně. Platí to u každého předmětu, ale u osvojování ctnosti zvlášť – pro dobro musí být lidská přirozenost získána,

nikoli donucena. Zásady jak tohoto dosáhnout Komenský nazýval „vnadidla přirozenosti“. Tyto zásady jsou jedinečné, nadčasové, hodné znovuvvedení do pedagogické diskuze ohledně formování charakteru.

PROČ NA CHARAKTERU ZÁLEŽÍ

Jak již bylo řečeno, hovoříme-li o charakteru, máme na mysli morální charakter, mrav, ctnost nebo obecně lidskost. Jedná se o velmi vzácnou „komoditu“. Je tím vzácnější, čím intenzivněji jsme si vědomi jejího nedostatku. Souvisí to s rozkladem moderních i postmoderních paradigmat. Od dob osvícenství moderní člověk věřil, že mravní vytříbenost bude postupovat vpřed společně s rozumovým poznáním a vědou. Že *scientia* zajistí *conscientia* (věda svědomí). Vždyť přece ten, kdo správně ví, bude i správně jednat.⁶ Mýlili jsme se. Ukázalo se, že s lidskou povahou je to složitější.

Lidství je nám dáno, lidskost je úkol. Člověk se rodí jako bytost s jedinečným potenciálem, problém je v tom, jak s tímto potenciálem nakládá. Pozorujeme, že naše lidství je rozporuplné. Mnoho víme, mnoho umíme, mnoho můžeme, ale právě tato naše kapacita je naší největší hrozbou. Všechno, čím disponujeme, dokážeme zneužít. Ať jde o náš rozum, vůli, emoce, vztahy nebo tvořivost, naprosto vše umíme užívat dobře i zle, *usus* i *abusus*, říkal

⁵ Komenský častokrát opakuje různé varianty triád: znát – konat – chtít (příp. milovat nebo volit), viz např. *Pampaedia* I:9, IV:16. K výroku „i když se nikdo nečívá“ viz *Svět mravní*, kap. *Etika*, podkap. *O ctižádosti* (Komenský tuto knihu zanechal nedokončenou, spíše v poznámkách, číslování odstavců je rozdrobené a nepřehledné, proto odkazy z tohoto díla budu takto rozepisovat; viz také *Obecná porada*, s. 570).

⁶ Myšlenku, že *scientia potentia est* (vědění jest moc), Bacon nejednou opakuje ve svých dobově revolučních úvahách, které specifickým způsobem inspirovaly i našeho Komenského (viz např. Bacon, 1974, s. 89, 186). Podobně A. Comte vyslovuje naději, že vědění nás zmocní k jednání, ve svém slavném výroku „savoir pour prévoir, prévoir pour pourvoir“ (srov. Bauman, 2004, s. 153).

J. A. Komenský. Jsme jediné bytosti, které mají potenciál sebezničení. Máme velikou moc, ale ztrácíme moc nad touto mocí.

Morální „deficit“ (slovy Jana Sokola, 2002), který pociťujeme nejen v Čechách, má zásadní sociokulturní konsekvence. S každou další korupční aférou, s každým dalším porušeným slibem, s každým dalším daňovým rájem, s každou další vyhanou reklamou, s každou další konspirační dezinformací, s každým dalším algoritmem, který radikalizuje a staví člověka proti člověku, roste morální nevolnost obyvatel systému, kteří se mu musejí přizpůsobovat. Odtud zásadní potřeba pěstování, rozvíjení či kultivace morálního charakteru.

Dlouhodobé výzkumy ukazují, že mezi nejvýznamnější faktory, které mají vliv na morální vývoj dětí a mládeže, patří pedagog a škola obecně – hned po rodičích (McClelland, 1982). Co se ve škole mezi učitelem a žákem děje, jde daleko nad rámec pouhé „mechaniky učení“ konkrétních předmětů. Neexistuje „hodnotově neutrální“ (*value-free*) výuka nebo škola (Benninga, 1991). Každý pedagog, ať učí jakýkoli předmět či kurz, je zároveň vychovatelem morálky či charakteru. Sanderse to dobře vystihl slovy, že běžný učitel, když jde učit svůj předmět, „nenechává svůj charakter doma“, ale vše, co ve škole říká nebo dělá, souvisí s tím, „kdo je a co považuje za morálně hodnotné“ (2012, s. 16–17). Dokonce i pedagog-pesimista, který je přesvědčen o neformovatelnosti charakteru dítěte, jej tímto svým postojem nějak formuje. V otázce charakteru platí totiž víc než kde jinde zákonitost „caught

rather than taught“⁷ – slovní hříčka, která se v překladu trochu ztrácí: morálka se spíše (funkcionálně) chytá, než (intencionálně) vyučuje. Pedagogové, kteří se domnívají, že charakter by se neměl vůbec formovat, argumentují, že morálka je otázkou čistě individuální preference. Podle jejich mínění je předávání jakýchkoli normativních balíčků ctností či dobra (*bag of virtues*)⁸ z generace na generaci považováno za indoktrinativní, děti si mají samy volit, vyjednávat, diskutovat a konstruovat své morální zásady a hodnoty (srov. např. Wringle, 2007). Problematika indoktrinace je pojednána jinde,⁹ zde jen stručně: domníváme se, že i tento typ programové nevhodnosti je výchovou svého druhu, která komunikuje určité morální obsahy, jimiž velmi významně ovlivňuje charakter vychovávaného (srov. McLaughlin & Halstead, 1999). Jinými slovy, formování morálky či charakteru dětí a žáků není výběrová nebo doplňková aktivita učitele, které by se mohl snadno zříci, ale fundamentálně neoddělitelná součást vzdělávacího procesu (srov. Arthur et al., 2017).¹⁰ Proto považujeme (na PdF UHK) za žádoucí, aby součástí kurikula přípravy budoucích učitelů, byl kurz zaměřený tímto směrem.

IMPLEMENTACE VÝCHOVY CHARAKTERU

Tvorba a implementace kurzu výchovy charakteru na Pedagogické fakultě UHK byla podpořena grantem Otevřeno, z. s. Kurz výchovy charakteru absolvovalo během akade-

⁷ Viz k tomuto tématu např. Arthur et al., 2017.

⁸ Tak o tom mluvil Kohlberg (převzato z Hunter, 2000, s. 219).

⁹ Viz Hábl, 2017.

¹⁰ Srov. též Hábl, 2020, s. 20–21.

mického roku 2021–2022 cca 200 studentů všech aprobací. Výuka proběhla standardní formou přednáška/seminář. Z pravidelných semestrálních evaluací plyne jednoznačně pozitivní přijetí na straně studentů. Pozitivně byl hodnocen nejen obsah a ústřední téma kurzu, tj. „každý pedagog vychovatelem charakteru“, ale též forma osvojování didaktických dovedností v oblasti formování charakteru. Seminární část kurzu je vedena interaktivně a sebezkušenostně. Opakovaně se ve studentské reflexi objevovalo ocenění skutečnosti, že příprava na kultivaci charakteru druhých (žáků) zároveň kultivuje charakter vlastní. Respektive absolventi kurzu si edukační výbavu (obsahy, metody, formy apod.) pro formování charakteru druhých aplikovali pro sebe. Pro potřeby kurzu byla rovněž vytvořena skripta a další výukové materiály.

Ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UHK, Královéhradeckým krajem a Agenturou pro rozvoj Broumovska bylo též založeno Centrum rozvoje charakteru (cerc.cz), které si klade za cíl fenomén charakterového formování tematizovat, studovat a dále rozvíjet. Při tomto záměru nejde pouze o kultivaci individuálního charakteru dětí, žáků a studentů, ale o vytváření institučních, sociálních a kulturních podmínek, které budou prospívat rozvoji lidského potenciálu v jeho celistvosti.

Navzdory epidemickým omezením proběhlo v posledních dvou letech několik konferencí na téma etické a charakterové výchovy v Hradci Králové a v Broumově. Ve dnech 28.–30. ledna 2022 se v Broumově rovněž uskutečnil „charakterový“ výcvik s názvem *O krok dál* pro studenty, doktorandy v oboru učitelství a začínající učitele.

ZÁVĚREM: VÝHLED DO BUDOUCNA „CHARAKTERU“

Kromě výše zmíněných cílů našeho úsilí na Pedagogické fakultě UHK i v Centru rozvoje charakteru je naším záměrem otevřít debatu o potřebě kultivace charakteru nejen ve školství, ale též v dalších oblastech života společnosti. Jsme přesvědčeni, že naše klíčová myšlenka či slogan „na charakteru záleží“ je relevantní nejen v oblasti vzdělávání, ale též v podnikání, politice, médiích, medicíně a vůbec ve všech oblastech našeho sociálního provozu. Za účelem tematizace kultivace charakteru plánujeme následující aktivity:

- Odborné konference a sympozia k problematice výchovy charakteru
- Publikáční činnost – odborná i populární – v oblasti výchovy charakteru
- Překlad vzdělávacích materiálů Jubilee Centre for Character and Virtues
- Skripta výchovy charakteru pro studenty učitelství na pedagogických fakultách
- Kurzy výchovy charakteru pro studenty učitelství i pedagogy v praxi
- Metodické materiály výchovy charakteru pro učitele a rodiče
- Odborný výzkum v oblasti charakteru a výchovy charakteru
- Popularizační a vzdělávací akce pro veřejnost
- Rozvíjení spolupráce s partnery na Slovensku (Trnava, Bratislava)
- Ocenění Golden Heart (pro více informací viz cerc.cz)

LITERATURA

- Arthur, J., Kristjánsson, K., Harrison, T., Sanderse, W., & Wright, D. (2017). *Teaching character and virtue in schools*. London: Routledge.
- Bacon, F. (1974). *Nové organon*. Praha: Svoboda.
- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- Benninga, J. (Ed.), (1991). *Moral, character, and civic education in the elementary school*. New York: Teachers College.
- Brestovanský, M. (2020). Mýty o prosociálnosti, výchove charakteru a etickej výchove. *Orbis scholae*, 14(3), 93–110.
- Hábl, J. (2017). The problem of indoctrination, with a focus on moral education. *Ethics & Bioethics*, 7(3–4), 187–198.
- Hábl, J. (2020). *Na charakteru záleží. Problém učiteľnosti dobra*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Hunter, J. D. (2000). *Death of character. Moral education in an age without good and evil*. New York: Basic Books.
- Komenský, J. A. (1905). *Didaktika velidiká*. Praha.
- Komenský, J. A. (1992). *Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. I, II, III*. Praha: Svoboda.
- Loudová, I., & Lašek, J. (2014). *Family and values. Values and attitudes of early adolescents and educational styles in families*. Saarbrücken: LAP.
- McClelland, D. (Ed.), (1982). *Educating for values*. New York: Investigation Publishers.
- McLaughlin, T. H., & Halstead, M. (1999). Education in character and virtue. In M. Halstead & T. McLaughlin (Eds.), *Education in morality* (s. 247–268). London: Routledge.
- Muchová, L. (2011). Etická výchova – výchova charakteru nebo etické vzdělávání? In Z. Svobodová, L. Muchová, J. Kohout, & R. Palouš, *K etické výchově* (s. 43–94). Praha: Karez.
- Muchová, L. (2012). Etická výchova – výchova k morálním ctnostem a k morální argumentaci? *Caritas et veritas*, 2(2), 20–32.
- Rajský, A., & Podmanický, I. (2016). *Člověk člověku: K prameňom etickej výchovy*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- Rajský, A., Wiesenganger, M. et al. (2018). *Pomoc druhému na ceste cnosti: K filozoficko-etickým aspektom prosociálnosti*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- Sanderse, W. (2012). *Character education. A neo-Aristotelian approach to the philosophy, psychology and education of virtue*. Eburon: Delft, Nehtrelands.
- Sokol, J. (2002). *Filozofická antropologie: člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- Švarcová, E. (2010). Možnosti etické výchovy ovlivnit vztahy ve skupině. In J. Hábl & J. Doležalová (Eds.), *Humanizace ve výchově a vzdělávání. Východiska, možnosti a meze* (s. 144–149). Hradec Králové: Gaudeamus.
- Vacek, P. (2011). *Psychologie morálky a výchova charakteru žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Wringe, C. (2007). *Moral education: Beyond the teaching of right and wrong*. Dordrecht: Springer.

prof. PhDr. Jan Hábl, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta; e-mail: jan.habl@uhk.cz